

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 50 (1964)

Artikel: Grischun, enconuschas ti tia patria?
Autor: Maissen, Alfons
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-882020>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 22.02.2026

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

GRISCHUN, ENCONUSCHAS TI TIA PATRIA?

DA ALFONS MAISSEN, CUERA

GRISCHUN, ENCONUSCHAS TI TIA PATRIA?

DA ALFONS MAISSEN

GRISCHUN, ENCONUSCHAS TI
TIA PATRIA?

DA ALFONS MAISSEN

GRISCHUN, ENCONUSCHAS TI TIA PATRIA?

DA ALFONS MAISSEN, CUERA

Ei questa damonda giustificada? Nus cartein suren e surora! Ella fa silmeins patertgar nus in mument coi stat cun nossas enconuschientschas della patria grischuna e svizzera. Ils megliers denter nus ston la finala spluntar cul pugn de reproscha giu pil pèz e confessar: jeu enconuchel mal, gie fetg mal mia patria, igl ei ina vergugna.

Vul il scolast tractar en scola il vitg natal e sia cuntrada cun ina classe u l'autra, tucc'ei de recaltgar tec per toc la materia referenta en moda viva e d'emprema fontauna. Quella stuess vegnir compartgida graziusamein, en fuorma imaginativa, massiva e realistica enina. Rugadar en archiv ei denton buca caussa de mintgin, silmeins buca da rudien, per la publicaziun critica e valeivla per la publicitad. En tals muments ei la tscherca de bunas compilaziuns e descripziuns sur de nossa patria de gronda impurtonza. Ellas ston secapescha vegnir duvradas culla duida critica. Con agid beinvegnius survegn il scolast beinduras dals mattatschs e dallas mattellas che han aunc salvau ragisch el tratscha patern, che han contact viv ed uerbel culla cuntrada, culs funs e lur bials nums, cun cons, fops, spundas e plattius suleglivs. En conversaziun e discurrendas cun glieud pli passada, ch'enconuscha da pign ensi l'entira cultira, pradas, alps e pastiris, daventa l'enconuschientscha interessanta e viva. Tgei sabientscha schai en tut quels scazis dai dalla natira e cultivai dal savieivel e sempel carstgaun della muntogna.

Pliras difficultads ella procura dil ver material per l'instrucziun sura menzionada, neschan dalla munconza d'interess d'in contact natural e genuin cul tschespet patern. Quellas creschan sch'il magister ei buca dil liug e della cuntrada. Mo era sche quei fuss il cass: ha el aunc il suc de siu tschespet? E sch'el preferescha per motivs de distanza personala ded ir pli lunsch, ha el lu la pusseivladad e la premura de sevider viaden en las relaziuns novas, viaden en in intschess niev e d'autra cultura? Ni vegnan beins culturalis disfatgs per munconza de formaziun

e prudientscha? Insumma ha la scola la forza morala, la capientscha spirtala de zavarar il bien dal schliet, de conservar il bien, de retscheiver e cultivar il dretg? — e quei tut persula? — Nu' ei la famiglia? La casa? La baselgia e la communidad? Tut quellas autoritads ensemen san pér mantener e carschentar lungatgs e cultura, arrivar ad ina sligiazion cuntenteivla per tuts. Secapescha che era l'entira Svizzeria ei nossa patria! Tgi less buca era enconuscher lezza? Viadas de scola gigantics, sur nos confins grischuns, schizun svizzers, ein oz gronda moda. Representaziuns scolasticas, agids de scolas della bassa, d'industrias che gidan a finanziar las cuorsas. Ellas valan per attraziuns e sensaziuns numro d'in per ils scholars. Nus vein fatg per senn della gronda premura en quei grau davart plirs scolasts. Haver contact ina gada mintga zacons onns cun scholars e relaziuns della bassa, ei veramein negin luxus el temps dellas communicaziuns spertas e dellas distanzas cuortas. Surtut de ludar ein denton ils magisters ed educaturs che repetan e tuornan a repeter als scholars all'entschatta digl onn de scola: «Mirei, mes cars, uonn fagein nus lu il viadi grond, ina excursiun magnifica ella Svizra bassa, ella Svizra franzosa, combinein cun nies viadi fors'era il Valleis ed il Tessin. Quei stuein nus preparar bein . . . Jeu quentel cun vusautri. Senza vies anim grond sundel era jeu in pupratsch. Vies plascher sto esser il miu, ed il miu il vies, schiglioc luvrein nus in sper l'auter vi, e gliez ei ton sco de luvrar e barhar in encunter l'auter! — Tochen Daniev vein nus de mussar che nus seigien digns d'in tal viadi. Secapescha che la viafier sco era igl auto postal pren nus sco quei che nus essan, tups ni perderts, e damonda pauc suenter nossa vengonzadad. Tut quels che lavuran per nus, che dattan ils daners, han denton pér lu la vera satisfacziun sche nus preparein tut bein ed endretg. E co stess ei cun nies intern, sche nus massen sco ina muntanera viagi denter outra glieud? Mo avon che nus saveien entscheiver cun ils studis dil viadi grond, dat ei aunc bia auter de far. Senza gliez dat ei buca quei! Ina caussa tralaschada maz-zass l'autra!

Vus saveis tgei bellezza vitg e cuntrada che nus vein. Sche tut vess patertgau e giu quita pli bein, era els temps vargai, de mantener nies contuorn en uorden, lu fuss tut aunc bia pli bi. Tgei vallada marvegliusa, tgei incomparablas muntognas.

Sche mo nus fussen traso pertscharts de quei, e sedepurtassen leusunter. Scandalisems de nos beins artai, malperinadads derivontas da svaris de meinis arisguard la fatscha de nos vitgs tschessassen lu da sez plaunsiu.

Nus essan ussa arrivai siado ella scola secundara e pipa detgavunda de luvrar independentamein, pia senza stuer esser e vegni buntganai e catschai vid la lavur. Era las ideas stueis vus vegnir cun tut. Jeu sun vies empalader e lessel mo survigilar vos patratgs, schebein els ein buns e realisabels. Tochen Daniev vegnin nus a stuer s'occupar era en geografia cun nies pensum stabilius dad onns ed annorums. Tschah! — Jeu sperel che tut mondi pressapauc tenor program e sco jeu hai planisau ier cun vus. In tec calcular stuein nus per che nus mondien buca vias puleinas. Ei dependa da vossa atenziun. Sch'il temps e vossa premura duessen disdir tochen Daniev, lu dat ei nobis tochen vi encunter Pastgas, e sch'ei tonscha buca tochen lu cul pensum ordinari, continuein nus cun lezza lavur tochen viaden el matg e la fin della scola. Mo en gliez cass stat ei buca dil meglier cun nies viadi planisau egl jester! Vus saveis co jeu manegell!» —

Schebein talas smanatschettas han effect ni buc, san ins strusch dir ordavon. Savens fretgan ellas buca da num. Ei dependa sche ils buns cussegls ein cungi cun in surrir, e las admoniziuns vegnan tuttina buca pridias per frisas.

Il scolast vegn forse a sedumandar tgei che resti la finala de tut quels sforzs che secatschan ellas testas dils scholars. Impurtont ei ch'ei resti zatgei el cor! Con de nies lungatg mumma, de nies spért religius e profan ei cavaus profundamein en tut quei che schai en nus ed entuorn nus, en nos suloms e frusts, en crappa e greppa, zuppau ell'olma de nossas plontas, egl intern de nos animals dumiastis e selvadis, egl inschign de nossa lavur, ella sabientscha e tradiziun della baselgia, ella cardientscha, en tutta semenza springida mintg'onnn cun tonta speranza, conta bravura s'ignivada el ravugl della famiglia, egl uorden della vischnaunca.

Che savens in tec sforz, in'emproma de mover ils scholars ord l'uappadad caschunada dalla calira della stanza de scola suenter il freid della damaun ora el liber, dalla marschauna della prima-

vera, fa bein, mo cuosta era dubla energia davart il scolast, ei bein enconuschent. In sforz buca memia aviarts, sentius e resentius sa far miraclas sco gliez scolast savess relatar, al qual ei reusseva en in auter rom scolastic, en quel dil cant, d'animar adina puspei, senza sforz ad oreifra prestaziun era cun classas reunidas de navonta e plirs scholars e scholaras. Mintga scolast ha ses loghens zuppai d'entusiassem. E cheu in exempel parallel ded inschign preparatori! Neginas canzuns, ni componidas u popularas, vegnevan instruidas en lur vuschs tochen ch'era il pli davos dils scholars saveva buc odado il text. Il vierv stueva esser dumignaus totalmein sillas levzas, ella gula, ella memoria, en tuts ils aspects differentes dell'articulaziun. Pér quella premura, la pronunzia perfetga dil plaid, sa esser la vera preparaziun per in legreivel, fritgeivel e bi cantar. En questa moda vegn la lavur alla liunga levgiada ed in grond scazi de canzuns stat a disposiziun per tut igl onn e per mintga caschun, per la veta.

Medemamein stat ei cun ils auters roms, e cunzun culla geografia che sa era daventar in rom buca mo practics, mobein ideals, che stat datier digl art, dil grond art della natira, dil cudisch aviart per pign e grond.

E cheu tucc'ei de far la remarca fetg giustificada. Tgei sa ed enconuscha in giuven relaschaus dalla scola sur la geografia de siu agen contuorn, dil vitg dasperas, sur della vallada vischina? Savens stat ins sil tgau, dumondond in giuvnot della Surselva coi stetti cun in liug u l'auter dell'Engiadina, de Surmir, cun in cuolm enconuschent e magari renomaus lunsch entuorn. Co stat ei culla Val de Schons, culla Tumliasca? Enza-tgei pli precis sur direcziun e posiziun, sur formaziun geologica d'ina vallada, sur la tempra d'in vitg u uclaun, la situaziun economica, la historia locala e pli vasta, vegn lu il bia strusch murmignau neuadora. Secapescha che sabientscha persula ei buca mesira assoluta. Mo a quel ch'ei veramein attaschaus a siu vitg ed a sia cuntrada vegn bia dau suren. Con che la famiglia, bab e mumma, tat e tatta, san dar vinavon a lur affons! — E sche nus massen vinavon en Portenza, ellas valladas grischuntalianas, dumandassen leu enzatgi sur l'Engiadina, ch'ei enconuscenta muort sia monumentalitad sigl entir mund, sur la Val Müstair cun sia ordvart remarcabla claustra, ni sur las pli impurtontas comunicaziuns ni instituziuns de vitg e visch-

Sin via enviers la camona alpina *Boval* digl SAC. Ina grondiusa senda per liung il glatscher de Morteratsch meina il viandont igl emprem tras spundas cuvretgas de crestatgiet plein odor e tras uaul de schiembra. Davostier compara il *Pez Palü* cun sias treis petgas. Gest davon il Palü ei de cattar in pign sumfil stgir, il schinumnu *Refugi dils camutschs*, e perliung il *Vadret Pers* scavaus e slavazzaus, ch'entra da seniester, ei l'*Isla Persa*. Sur quella va ina via viers la *Diavolezza*. — Il maletg sura ei publicaus el Cudisch della Patria nr. 116: *Pontresina*, p. 49, ed il clische surschaus per nies diever dalla Casa editura **PAUL HAUPT, BERNA**.

naunca, tgei paupra muschna restass per biars enstagl della risposta giavischada?

Secapescha ch'ei setracta de constataziuns e buca de critica enviers enzatgi. Nus tuts entschevein adina pli e pli a far part della massa, dil temps digl auto, della televisiun. Igl auto va sur cuolm e pass e traversa valladas senza peda per il pli cuort retegn ed aspect d'in bi pugn de partenza. Nossas enconuschientschas restan pia quellas dil stradun principal e della via automobilistica, vias ch'ins fa magari tschien gadas, senza mai dar in'egliada dallas varts viaden cun in sforz special de vias lateralas. En questa moda restan zuppai ils gronds scazis, ils novs fastitgs sin ils quals nus arrivassen ed anflassen loghens solitaris per in mument, loghens de ponderaziun e meditaziun, mai sminata creaziun dil scaffider.

Il temps modern, tuttenina stuffientaus dagl agen hardumbel, resenta lu en massa in desideri sfrenau de fugir ord la canera, dal traffic dils gronds marcaus e dall'industria. Savegrau che gest tals cercchels han prestau bia per l'enconuschientscha dellas cuntradas retratgas, della muntogna. Nundumbreivels cudischs e revistas, fotografias e placats fan reclama cun canera per la quietezia. Mo en quei mument entscheiva la dubiusadad dell'interpresa, leu nua che la speculaziun diregia novas processions ord traffic e canera per encurir cun ragaiza massada il schinumnau ruaus — buca pli d'anflar. Ei la reclama de radio, d'agenzias buca combinada memia cun intents, cun maligns inschigns de muentar ils fleivels, la glieud della massa, ad ina certa activitad cun scopo de far serender ella schinumnada tgeuadad, per far culla massa gudogn per enzacons singuls speculants. Era cheu seschassen citar buns e schliats exempels! Bia de questa operusadad sfurzada da centers anora ei era cheu per trer dapart la famiglia senza anflar da l'autra vart ver gudiment e cuntentientscha! — Sa sche la cuntentientscha crescha, ni mo las lunas, la lunatiadad? La commercialisaziun dil viagiari ha pia ses crutschs. L'iniziativa personala stuess era leu esser pusseivladad. Ins enconuscha sur mesira las vacanze ded uniuns luvristicas en tiaras communistas ch'ins astga bein numnar ina sgarschur. Mo autruisa fuss ei per quella glieud en tals stadis buca pusseivel de far vacanze, demai il daner

attribuius ed en disposiziun per quei intent memia restrenschius.

*

Sche nus alleghein ella lavur e survesta suandonta mo Cudischs svizzers e grischuns della patria sche vul quei buca dir, che biaras autras lavurs seigien buca bunas ed adattadas per s'instruir en questa enconuschientscha.

CUDISCHS SVIZZERS E GRISCHUNS PER LA PATRIA

Quests cudischets representan in agid tut special per carschentar las enconuschientschas de nossa patria. Els ein restrenschis ad enzacons principis editorials che punctueschan diversitad ell'unitad. Buca tuts ils cudischets ein reussi tuttina bein, mo dapertut sentan ins la seriusadad digl editur e dils auturs.

La seria svizzera de questa collecziun dumbra oz 128 cudischets. Da quests audan 16 alla gruppa grischuna. Els ein enumerai alla tiarza pagina della cuviarta de quest Ischi en fuorma d'inserat. Ina retscha per sesezza ei la bernesa.

Il scopo dils Cudischs della Patria (CdP) ei clars. Emprender d'enconuscher adina meglier nossa patria, il carstgaun en sia lavur, il viver de nies pievel, il relasch spirtal, etic e cultural de nos antenats, la contemplaziun della gronda natira, la cultira prida en nies possess cugl inschign de nossa lavur de tschentaners. Enconuscher en documents la historia de nies tschespet, il vast spazi enten il qual nus stuein e vulein viver — Quellas enconuschientschas ein necessarias per carschentar cun ina nova e profunda capientscha la carezia per la patria de nies destin, d'ina patria che nus stuein per in motiv u l'auter forza schizun bandunar, magari per forza. Era lu resta ella ad in undreivel e raschuneivel carstgaun engravada ferma en si'olma.

Ina caussa deplerein nus, numnadamein ch'ils cudischets per la patria ein buca screts per romontsch. Mo mintga intelligent e diligent scolast ei el cass de seprofitar dil cuntegn tudestg per l'instrucziun e compilaziun romontscha. En bia modas han valents umens de nossa tiara empruau de descriver e malegiar nossa cuntrada, d'explicar ils problems historics, socials, geografics e linguistics, religius etc. Quei ei daventau

en moda scientifica, sco era en formulaziuns de character popularisont. Ils Cudischs per la Patria ein gideivels a vivificar las ovras descriptivas indigenas danovamein. Sin lezzas e sin novas investigaziuns sebasan dil reminent ils CdP.

La gronda retscha de cudischs «Schweizer Heimatbücher», edi dalla Casa editura Paul Haupt, Berna, iniziada gia avon plirs decennis ha plinavon per scopo principal d'exponer al lectur en moda plascheivla ed entelgeivla, en plaid e maletg la lavur mistergnauna ed artistica, d'alzar las bellezias della natira, de punctuar la historia civila e quella digl art, l'architectura populara ed artistica, ils mistregns e ses products, isonzas, formaziuns de nossa tiara, la tecnica, economia e traffic. Ils cudischs vulan esser monografics, monografias de valladas, de vitgs e fletgs cunzun, mo era d'autras manifestaziuns humanas. La materia ei solidamein compilada ed el medem temps deletgeivla lectura. Ils maletgs de valeta documentara ed artistica alla gada, fan drizzar l'egliada dil lectur cun legria e tschaffen enviers il liug e la cuntrada discreta.

Ils Cudischs svizzers e grischuns della Patria persecuteschan, sco gia menzionau, in aulta mira. Igl intent sa buca vegnir contonschius senza in plan davart ils iniziaders e la casa editura. Senza persecutar in schema pli u meins stricts, tenor il qual mintga niev cudisch semetta en sia retscha, sin siu pantun, gudess la collecziun buca quei renome. La cuviarta, cun mintgamai in bi maletg en colur, enzena potente de siu territori, dat peisa e norma al cudisch, representa igl ingress, il beinvegni al lectur interessau.

Il material elaboraus d'archivs, pergameinas, d'experienzas, dalla tradiziun populara, d'ovras gia existentas, sto vegnir restrenschiu al spazi disponibel. En cuorts capetels vegn pia la cuntrada sclarida, l'historya, ils vitgs, isonzas e cultura menzionada. Ina bibliografia indichescha las fontaunas principalas cullas qualas igl autur dil text ha stuiu quintar.

Della pli grond'impurtonza ei la vasta, elegida ed artistica-mein remarcabla illustraziun. Tuts ils cudischs sedistinguan entras mesira equilibrada denter plaid e maletg. Schegie ch'in cert uorden sto vegnir risguardaus per che tuts cudischs survegnyen in character unic de seria, resta grond spazi per diversitads tenor materia e svilup che vegnan la finfinala dictadas

dalla cuntrada, dal vitg, dalla vallada sezza. Per quei motiv serepet'il cuntegn dils CdP mo darar, allegond forse adina puspei fatgs historics e culturals de vasta impurtonza, ils quals ein nundispensabels per la basa de capientscha. Adina portan ils CdP enzatgei niev enteifer ils principis ed il rom stabilius dalla seria. La cordiala moda de scriver s'augmenta cun duvrar era la praula, la legenda dil contuorn, magari per part en lungatg indigen e dialectal, cun menzionar citats renomai d'umens che han fatg historia, de cronists e historiografs. Era veglias schlatteinas, sribents e poets astgan buca vegnir emblidai.

Mintga carstgaun viva pli u meins de sia contrada. Mo il spért dil sribent e digl autur san ins ni fermar ni scungirar. El ha ses tschaffens, sia cultivaziun; mintgin dat ton e ton de sia tempra e temperatura all'ovra, nunditgond sia dependenza vid realitads screttas e fatgas da singuls e dalla cuminonza. Gest da questa libertad seresulta ina nova varietad che marscha enviers ina concepziun individuala ed independenta. Savens ein schizun auturs e sribents buca della contrada che han dau cun gronda carezia ed enconuschientscha perdetga de lur amur sacrificonta; els ein serevelai, elaborond cudischs della Patria, de vers pioniers e semussai stgis d'inserir en lur concepziuns e formulaziuns, era per lur nova patria, in maletg verdeivel ed ideal. In autur jester vesa sut circumstanzias il niev e bi d'ina cuntrada cun auters egls, cun egliada pli pitgiva, e remarca cun franchezza las bellezias che indigens vesan forse buca pli. El sa era tschaffar realmein munconzas e decadenzas s'ignivadas cugl ir dil temps.

ILS SINGULS CUDISCHS DELLA PATRIA

Dals 126 cudischs svizzers e grischuns della patria, dals 96 cudischets specials per il cantun de Berna compari tochen oz ei il Grischun vegnius risguardaus andantamein. Quei che maunca per la Surselva ed il Grischun central vegn segiramein a vegnir curregiu cul temps. Nus alleghein cullas paginas suandontas ils differentes cudischs della patria grischuns, punctuond cunzun quels che tractan igl intschess romontsch.

Igl emprem ein las valladas grischun-talianas e l'Engiadina sereghegliadas. Ils treis cudischs che cumpeglian il *Mesauc*, il

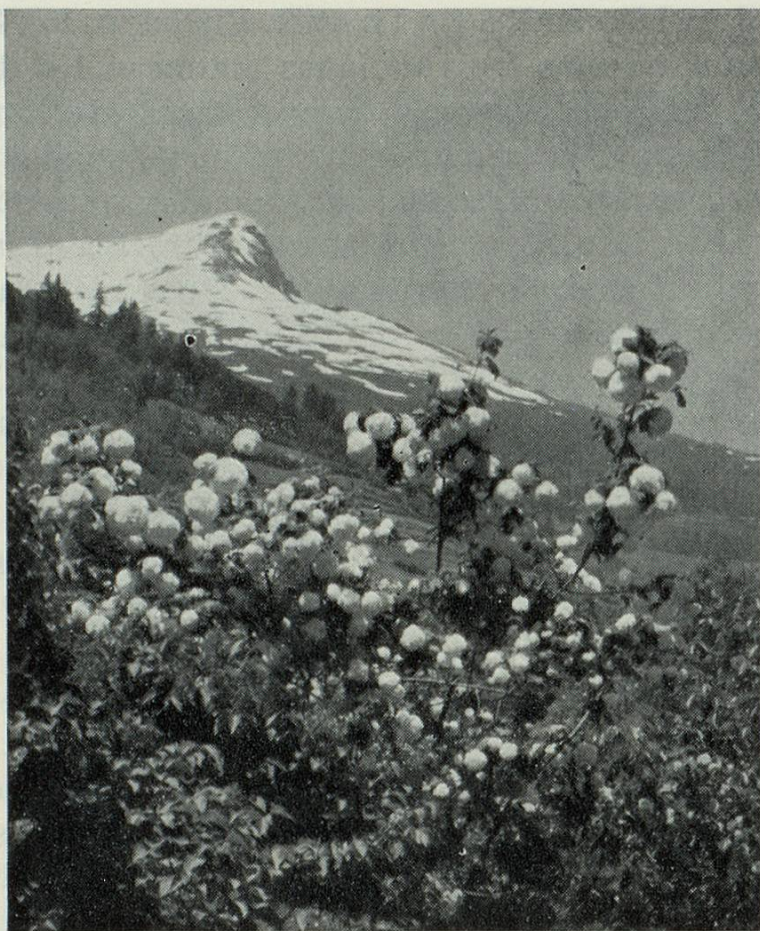
In maletg pitschniu ord il Cudisch della Patria, numer 80, p. 73: *La Bergaglia*. El representa la senda «La Plota» che meina a Soglio. Davostier il Cengalo ed il Badile, aulta muntogna ella Bergaglia.

Puschlav e la *Bergaglia*, vals tuttas drizzadas pli u meins enviers miezdi, porschan en historia, cultura e caracter della natira ina tempra speciala, meridionala. Els ein vegni compilai da A. M. Z e n d r a l l i, R. T o g n i n a / R. Z a l a e R. S t a m p a. Mo era enteifer questas treis valladas mauncan las diversitads buc. Nus alleghein divergenzas demograficas, de lungatg dialectal e de religiun. Las treis valladas ein buca ligiadas organica-mein ina cun l'autra. Mintgina ha siu special ingress ed avertura individuala. Quei fatg ha giu influenza sil traffic, silla historia, sil contact cun la capitala dil Grischun. Duas valladas, la *Bergaglia* ed il *Puschlav*, partan dall'Engiadin'aulta, mo en tgei diversa uisa? — La *Bergaglia* sur la ruttadira dil Maloia, il *Puschlav* pér accessibels suenter la vargada dil pass Bernina. La *Bergaglia*, ligiada d'ina vart cull'Engiadin'aulta, da l'autra cugl anteriur ducat de Clavenna, oz tiara taliana, ha in'entschatta spuretga e stretga, cul Bondasca ed autra muntogna enramonta, silsuenter pli e pli largia en directa cuorsa pli planiva enviers l'Italia, cun current d'aria viers il meridiun.

Il lungatg de mintga di della *Bergaglia* ei parentaus cul romontsch, mo ei era cungiun d'elements lombards. Officialmein e lungatg de scola ei il talian litterari dapi la reformaziun, che la vallada ha acceptau sco l'Engiadin'aulta, e realisau quella da 1529—1552. Il *Puschlav* ei paritetic, ha enviers Tirano contact cull'Italia, culla biala Valtlina. Siu lungatg sedifferenziescha per la letga denter la populaziun dellas duas confessiuns, ha pli bia peisa e colur lombarda, mo vegn capius dètg bein d'in Sursilvan che vul secapir el lungatg dil liug.

Il *Mesauc* cun la *Calanca*, ei per nus accessibels dal Sogn Bernardin anora, denton aviarts da vart grischuna mo duront la stad. Questa finiastra dil sid mira buca dil tut sur la seiv de nossa patria ora, l'egliada egl jester pli vast vegn retenida dal tschespet tessines. Quei ha giu sia conseguenza sil spért e la cultura de questa vallada a nus schi maneivla da temps de stad, — schi dalunsch d'unviern che blochescha la communicaziun. Mo era quei incap vegn a svanir en cuort cull'avertura dil tunnel dil S. Bernardino.

Il ciclus engiadines dils Cudischs della Patria, entscheivan cun in numer dubel 47/48 che presenta la remarcabla *Casa engiadinesa*; ella representa in imposant maletg dimensional,

Maletg pitschniu ord il Cudisch della Patria
Il Puschlav, numer 53, p. 64. El representa la
 primavera ella vischinonza de Puschlav, il liug
 principal della vallada de medem num. Las flurs
 sco rosas zugliadas senumnan *lentagens* (Schnee-
 ballblüten)

de ferma preschientscha casauna en aulta vallada. Il svilup de quest casament schi vasts e singulars resta in legn per ils studegiai. Sco autur segna J. U. K ö n z .

Secapescha ch'il *Parc nazional svizzer*, cudisch 97, ei staus sco daus per in Cudisch della Patria. La selvatgadat della natira, carschientscha e smarschientscha naturala e nunlimitada, la pascheivladad dellas selvaschinas enamiez in grond ruaus mai disturbaus, dattan maletgs de contrasts al spért ed agl egl human, sco alla combra fotografica.

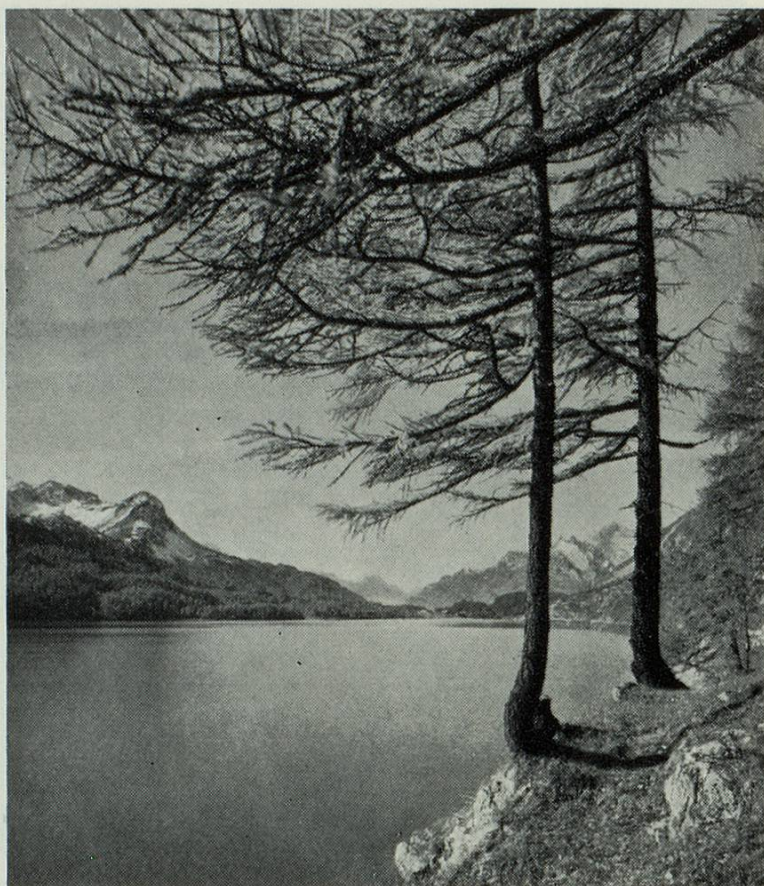
Buca meins incanteivels e de pura harmonia della natira che daghira e tschallata auas e sulegl sur munts e vals, in denter gl'auter, era bein definius els maletgs, ei il Cudisch della Patria 120: *Ils Lags dell'Engiadin'aulta*, da Willy Zeller, che porscha ina visiun de vastadat e monumentalitad, de glisch e tarlischur maisudida.

A Pontresina, stuschaus empau a cantun, ha la Casa editura P a u l H a u p t dedicau il CdP 116. Tgei differenza de caracter quasi sil medem funs ed iral della vallada d'Engiadin'aulta, liug tschentaus egl anghel ed encarden meridional e lateral dil renomau triangel. Buca ils lags pli, na, la muntogna e la veta ruha dil catschadur, dil guid de muntogna, dils capricorns che dominan. Tut quella robustadat stat en concorrenza cun las finas manieras digl enconuscent liug de cura.

Pontresina, empau naven dals lags e dils ulteriurs loghens de cura, en triangulaziun vi encunter il vau dil pass Bernina e della Val Rosetg, representa al pei dil Pez Languard in englar de gronda bellezza. Era cheu aulta, gie la pli aulta muntogna grischuna avon porta: cul Pez Pallü ed il Bernina. Gronda fama ha giu cheu a siu temps igl inschignus fravi e catschadur M a r c h e t C o l a n i, che duei haver sittau gia da 14 onns pli che 60, en sia cuorta veta 2700 camutschs.

Las cronicas remarcan gronds guides de muntogna, ignivs de tschëss, colonias de capricorns ch'ei vegnidas renomadas e pugn de partenza per novas culegnas. En quei cudisch 116, da H e i n r i c h T g e t g e l, vegn cunzun la cuntrada magnifica punctuada, era casaments vegls e respectabels, castials, baselgias ed era veglias inscripziuns survegnan nova veta.

Lein far in sbargat en l'autra extremitad de nies cantun, viers igl occident, el spazi dil *Lucmagn*. Igl ault dil pass ei buca

Maletg pitschniu dal Cudisch della Patria *La Bregaglia*, numer 80, p. 29. Ediziun *Paul Haupt*. Il maletg representa il Lag de Segl ed il Maloia, la porta d'ingress alla Val Bergaglia. Ins observa el funs la muntogna della Bergaglia.

mo spart'auas, mobein il confin politic denter Grischun e Tessin, gie schizun la barriera linguistica de romontsch e talian! Il cudischi che nus lein allegar cheu tracta la part dil Lucmagn sin vart tessinesa. La part grischuna de quel ei vegnida discreta el numer 93 dils CdP, da L e o n a r d C a d u f f, che cumpeggia l'entira Cadi cun Mustér, Tujetsch, Medel, Trun e Breil, e che porta il tetel *La Surselva*. Quei ei secapescha in spazi memia grond per saver s'approfondir en uorden en materias pli u meins specialas. El ei dil reminent exaurius. Per quei motiv tralaschein nus de tractar el cheu.

Il cudisch dil *Lucmagn* nr. 115 dat entras siu territori de migeivla selvadiadad, senza populaziun quasi, in'impresiun d'intactadad alpina, semeglient ad in parc nazional. Igl autur anfla, sco geolog expert, la dretga via per ina appreziaziun de quest incantont pass regal d'impurtonza.

Cul cudisch 93 *La Surselva*, ussa exaurius, ei quella gronda vallada sco sperpigliada e smasada, ed el para de serrar la porta ad ulteriurs cudischi sur la Surselva. La planisaziun en quest singul cass ei ida vias memia generalas. Vischnauncas sco Mustér, Tujetsch, Medel, Trun e Breil vegnessen persulas cun interessantissim material per mintgamai realisar in tal cudisch.

Per la *Foppa* ha *Flem* rabbitschau neuadora ensemen culla casa editura P a u l H a u p t a B e r n a, in remarcabel cudisch della patria, treidubel e pulpius, cullas numras 106/107/108. Igl autur, H e r m a n n A n l i k e r, enconuscha la materia da rudien, sclauda e scarga da sia marvegliusa descripiun in bal-last pesont. In appendix alla fin porscha parts che interesseschan forse plitost ils specialists. Enzacons maletgs de color embelleschan il cudisch. En 18 capetels ha il lectur caschun de penetrar els problems e misteris digl interessant intschess della Bova prehistorica, dils lags e gronds uauls, dils vitgs, uclauns e hotels. La minuziusadad e l'exemplarica enconuschientscha era della cuntrada, toponimia e nomenclatura, l'aggiunta d'ina carta geografica fan dil cudisch de *Flem* ina fontauna de nova enconuschientscha.

En treis divers cudischi della patria ha la casa editura Paul Haupt elaborau *La Portenza* (111/112), *Arosa* (104/105) e la *Foppa de Sargans* (110), mintgin en atgna moda curada ed in-

teressanta, culs auturs Hans Plattner / Willy Zeller, Georges Grosjean e Alois Senti.

Il davos cudisch della patria, numer 126, ei dedicaus a Zuoz, e compilaus inschignusamein da Constant Wieser. Suententer ina skizza historica pli u meins hipotetica dils pli vegls habitonts dell'Engiadin'aulta, arriva igl autur a temps pli palpabels e pli documentai: alla conquista dil territori entras ils Romans, all'entschatta della cristianisaziun els emprems tschentanners suenter la nova èra. Igl ei in temps che fa de sedumignar per ditg culs ritus e las tradiziuns paganilas. Restonzas d'usits paganils, sco Chalanda marz etc., ein aunc oz existentas ell'Engiadina, relicts sburdai e nivellai en lur cuntegn originar e primitiv. Pli clara disposiziun che ils indrezs de dinastias sco per semeglia quella dils Victorids, ei la surprida dil domini entras igl uestgiu de Cuera, al qual vegn incorporaus il contadi della Rezi'aulta. Zuoz daventa ussa in impurtont center episcopal per la vallada.

Ina gronda rolla acquista silsuenter a Zuoz la famiglia Planta. Liug e contuorn, la Pleiv gronda, creschan en impurtonza, en agens dretgs e giurisdicziun e munida d'agens tschentaments. En concorrenza cun Zuoz steva sisum la vallada sil pli Samedan sco liug de concentrasiun de transit sur ils pass. En quei senn era Samedan il liug sura e Zuoz la staziun sut per il traffic, susta e paus sur ils pass ed ella bassa. Zuoz deigi derivar dal plaid sut.

In grond temps per la vallada ei il tschentaner della victoria a Tgalaveina digl onn 1499. Imperatur Maximilian emprova cuort sissu ina nova invasiun. Per impedir in success, arsentà il pievel engiadines sez vitgs ed uclauns. Era Zuoz sto puspei vegnir baghegiaus. Quei daventa applicond per part veglia miraglia de casas e casaments de tuor medievals. En buca ditg sesaulzan ils vitgs a nova veta e splendor, ed era Zuoz survegn en siu niev vestgiu nova impurtonza de liug central e dominont.

La refuorma, sco era igl uerbel reformatur Gian Travers, che vala per fixader dil lungatg de scartira d'Engiadina, vegnan allegai ed apprezzai. Culs casaments e lur cultura ein aunc oz pliras famiglias de renum ligiadas. Igl autur para d'esser experts en caussa origin e svilup dils edificis. Casa purila,

sco era la casa burgheisa pli presentativa, vegnan allegadas en plaid e skizza. Sper la structura casauna fan historia cunzun las baselgias dil liug e contuorn.

Sulettamein entras la strada transversala ed ils pass ei l'impurtonza ed il remarcabel svilup de Zuoz dil vargau explicabels. La beinstonza ha era animau il mistergner indigen ded ambellir il vitg patern cun siu art. Remarcabla ei era stada la cultivaziun dil cant e della canzun de baselgia.

Il maletg de cuviarta dil cudisch ei era cheu procuraus da O. Br a s c h l e r . Quel sco era ils 32 maletgs de pagina entira, orneschan ed exemplificheschan en moda oreifra il cudischi de Zuoz. Igl ei il numer 15 della retscha grischuna.

OBERHALBSTEIN - SURMEIR - SURSAISSA ROMONTSCHA

In dils pli recents Cudischs della Patria tracta la Sursaiassa romontscha, compilaus da W. F r e i - C a n t i e n i . Quest cudischi lessen nus recumandar specialmein al lectur.

Il maletg de cuviarta da O. B r a s c h l e r tschenta el center in eveniment religius impurtont della vallada. Igl ei la comparida de Nossadunna a Ziteil al pign pastur G i a t g e n D i e t h e l m d e M a r m e l s , igl onn 1580. Igl autur pesenta en quest connex tradiziun e legenda, munchenta buc de dar la duida impurtonza alla historia dil vegl *Sanctuari de Ziteil* si ella costa dil Toissa; el glischa e resplenda sur tut la vallada, spendend grazias en abundonza a tuts quels che drezzan lur egliada si enviers il sanctuari de Nossadunna. Ziteil ei in dils impurtonts pelegrinadis de nossa muntogna e gauda cunzun en Surselva catolica gronda veneraziun.

Ina renomada personalitad, che era l'Engiadin'aulta considerescha per la sia (mira era: *Pontresina*, CdP 116, p. 26), menzionescha igl autur cun raschun. Igl ei il grond pictur-artist G i o v a n n i S e g a n t i n i , vegnius igl onn 1886 neuasi da siu liug d'origin Arco el Trentin per sefermar a Savognin igl emprem, per secollocar pli tard, suenter 8 onns, a Maloia nua ch'el ei morts anetgamein igl onn 1899 ella vegliadetgna de mo 41 onns. —

La vallada che setrai da Casti en lingia quasi grada tochen viasi sil pass Sett, ei tschinclada d'in magnific tschupi de muntognas da dretg e seniester. Sco ina plonta giganta, ragischaus el ferm sulom d'embuortgadira de Gelgia ed Alvra a Casti, sedrezza la vallada sc'ina plonta smenonta en fuorma de vals e vallettas sias fratgas d'ina vart e da l'autra. Schegie che la vart dretga ei pli greva en muntognas, regia tonaton l'impres-
siun d'in grond equilibr de vallada.

Dal Crap Sés siado sesaulzan da vart dretga ils treis magnifics confederai: Il Pez Mitgel, il Tgiern de Tinizun ed il Pez Ela cun lur spazis respectabels. L'emprema clara spartida caschuna la Val d'Err al pei dil cuolm de medem num e de considerabla altezia (3378 m). Denter las scantschallas e platos ei bein l'incantonta Alp Flix sur Sur la pli amureivla. La cadeina de muntognas continuescha da vart dretga tochen viasi tiel Pez Lunghin ed il Pass Sett, interruts mo pli considerblamein entras il Pass dil Gelgia. Bivio/Beiva ha buca per nuot siu num emburfitgaus al spartavias dils dus pass.

Buca meins pompusa ei la cadeina de muntogna che sestenda neuagiu dal Sett da vart seniastra. Ella s'interrumpa giu encunter l'Alp Faller culs novs camerats d'in Arblatsch e d'in Forbesch, che gidan gest era a formar ina nova val laterala da Savognin anora, la Val Nandro che tonscha sia dua bratscha sur ils cuolms en autras regiuns. Visavi il Crap Sés ed ils treis aults paladins, sesaulza sur Salouf e Parsons il remarcabel Toissa ed il Curver, e denter quels ella siala pintga il sanctuari de Ziteil.

Per contonscher ina buna survesta della vallada ei cunzun la carta schraffada da prof. G. Grosjean alla pagina 21 survida. Ella dat in maletg plastic e clar digl entir Sursés, contrada e vallada classicamein disponida en direcziun nord-sid.

Il tschancun via da Casti a Beiva e sur ils dus pass ei semnaus cun fatgs historics d'impurtonza. Enconuschentas ein las cattadas prehistoricas cunzun a Patnal davos Savognin. Il plaid ei retics e fixava, en temps stgirs per nus, in liug fortificau, in casti.

Sco per tut la Rezia vala era per cheu igl onn 15 avon Cristus per ina data eminent impurtonta, d'influenza sin cultura, historia e lungatg. La cristianisaziun della vallada vegn ad haver

entschiet el temps dil domini francon. Da Cuera anora ei la baselgia de s. Pieder a Mistail e claustra vegnida fundada. Da leu anora ei la cristianisaziun de Sursés probablamein serealisada. D'impurtonza ein probabel era la caplutta de s. Pieder sil Sett ed il hospezi stai, numnai en document gia 831. Il medem onn vegn era gia ina baselgia a Riom allegada.

Igl autur continuescha culla historia della val, culla descripziun dils vitgs de Sur- e Sutgôt, characterisescha la lavur della populaziun, siu character e ses usits. Savegrau ch'ina via transversala de tala muntada, cun pass frequentai da millennis enneu, ha gidau grondamein a sviluppar ina respectabla beinstonza che resplenda els vitgs respectabels cun lur casaments, el traffic ed ella cultura.

Era igl art sacral ei vegnius cultivaus grondamein en questa vallada. Las baselgias ein per la gronda part vegni baghegiadas duront il temps della cunterreforma. Mo quellas basan sin edificis bia pli tumprivs. Restonzas e relicts dattan perdetga de quei. Enconuschents ei il *Casti de Riom*. Gia il 13. tschentanner survescha el sco impurtont edificii d'administraziun per igl uestg de Cuera. *Benedetg Fontana* fuva leu administratur uestgil, e da leu eis el partius 1499 sco menader e daventaus herox ell'uiara a Tgalaveina.

La reformaziun ha buca giu fermas repercussiuns en Sursés, auter che a Beiva. Ella ei vegnida retscharta per part neu dalla Bergaglia, sur il Sett. Il liug ei oz paritetics e de plirs lungatgs e dialects. Ina rolla impurtonta ha la missiun dils caputschins giugau ella val. Il pievel surset, de frem regl d'indipendenza e libertad, daventa 1803 de naziun svizzera, denton pér suenter gronda resistenza.

Prof. *Frei-Cantieni* ei sespruaus de procurar al lectur in emperneivel e verdeivel maletg della vallada della Gelgia. El ha era capiu d'aschunscher a sias expectoraziuns in'illustraziun adequata. La *Sursaissa romontscha*, aunc oz spirmein de viarva romontscha, ed en biars graus intschess il pli datier ed il pli parentau culla Surselva e la Cadi, sedistingua oz favoreivlamein entras in saun progress ed atgna iniziativa. Nus recumandein instantamein la lectura e l'investa dil Cudisch della Patria che plaيدا sur il *Sursés*, sur la *Sursaissa romontscha*.

Questa lavur ei d'aventada pli liunga che tartgau. Ella ha survegnu aschia, en fuorma de survesta, ina mira practica ed independenta, vala per pign compendi u entruidament en ina materia vasta, fatga sin fundament dils *Cudischs della Patria*, seria grischuna. Ella dueigi far tschaffen per la lectura ed il bien diever dils CdP insumma. Igl ei de sperar ch'ei reusseschi alla Casa editura P a u l H a u p t de presentar cul temps in tschuppel novs CdP, cunzun era per la *Surselva*, e ch'els dettien novs impuls all'instrucziun de nossa patria en tiara romontscha, novas enconuschientschas sur nies tschespet e nies sulom patern.

*

DECAN ANTON SCHMID

DA SUR FELICI MARSEN, ZIGNAU

SEMPERVIVAS SIN FOSSA DE

CUSS. GUV. DR. AUGUSTIN CAHANNES

DA CHON ARTHUR MANETSCH, CIJERA

